

Libertariánska sloboda a nereduktívna fyzikalistická koncepcia N. Murphyovej

Mária Spišiaková

SPIŠIAKOVÁ, M.: Libertarian Free Will and Nonreductive Physicalism of N. Murphy. *Studia Aloisiana*, 5, 2014, 3, s. 21 – 37.

Nancy Murphy affirms that an explanation of human action requires the change of paradigm from “atomistic” to “process” metaphysics. Humans can be understood as complex dynamical systems with different levels of complexity, where a new kind of causality (top-down) emerges. She suggests that the solution of the conflict between libertarian and compatibilist accounts of free will consist in the exclusion of the neurobiological (bottom-up) determinism. Even though all animals from the more simplest to most complex are to some degree free from the biological and environmental determinism, only humans with their ability to use sophisticated language and the concept of self, and with their capacity for self-transcendence can be really free and responsible agents. However this kind of freedom differs from the free will in libertarian sense.

Keywords: free will, libertarianism, nonreductive physicalism, top-down causality, complex dynamical system

Prastará filozofická otázka, čo je človek, ostáva napriek pokroku ľudského poznania stále nezodpovedaná. Zdá sa, že ani rozvoj empirických vied, predovšetkým tých, ktoré sa týkajú človeka, ako sú neuroveda, psychológia či sociológia, nebol schopný zatiaľ poskytnúť uspokojivú odpoveď na to, či je človek len ďalším, hoci omnoho vyvinutejším, no čisto biologickým organizmom živočíšnej ríše, alebo či jeho mentálne schopnosti, predovšetkým racionálne myslenie, slobodná vôľa a vedomé „ja“, súvisia s existenciou istej nemateriálnej zložky, ktorú ostatné živočíchy nemajú a ktorú obyčajne nazývame dušou alebo myslou. Ak sa však ukáže, že uvedené vyššie mentálne schopnosti človeka je možné vysvetliť na čisto materiálnom základe, javí sa „chápanie rozumu,

vôle, mysle ako svojbytných mentálnych entít¹ ako neopodstatnené, tvrdí S. Gáliková.

Nancey Murphyová predkladá takú nereduktívnu fyzikalistickú² koncepciu človeka, ktorá podľa nej umožňuje jednak objasniť evolučné spojenie človeka so živočíšnou ríšou, no zároveň zdôvodňuje, ako vyššia komplexnosť jeho mozgu viedla cez rozvoj jeho mentálnych schopností (najmä jazyka a abstraktného myslenia) ku schopnosti konať slobodne a zodpovedne. Jej prístup zahŕňa monistický fyzikalizmus na ontologickej úrovni, odmieta však reduktívny fyzikalizmus, ktorý tvrdí, že ľudské konanie je plne určované procesmi prebiehajúcimi v mozgu, a preto je buď nevyhnutné (v prípade, že tieto procesy sú deterministické), alebo náhodné (v prípade, že ide o nedeterministické procesy), no nemôže byť slobodné.

Murphyová navrhuje chápať človeka ako komplexný dynamický systém, v ktorom na vyšších úrovniach komplexnosti emerguje (vynára sa) nový spôsob príčinného pôsobenia zhora – nadol (*top-down*), ktoré je závislé od kontextu a času a ktoré ovplyvňuje fungovanie samotného systému. Tento nový typ príčinnosti zároveň umožňuje človeku oslobodiť sa od vonkajších i vnútorných deterministických vplyvov a spolu so schopnosťou „sebatranscendencie“ vedome zodpovedať za svoje konanie.

Cieľom tohto článku je na základe konfrontácie tohto fyzikalistického modelu s libertariánskym chápaním slobody posúdiť, nakoľko spĺňa požiadavky libertariánskej slobodnej vôle, ktorá sa často chápe ako kľúčový argument pre dualistické chápanie človeka.

Zmena paradigmy

Podstatou vysvetlenia slobodnej vôle, ktoré predkladá N. Murphyová³, je zmena perspektívy v nazeraní na to, ako chápeme príčinnosť a čo rozumieme

- 1 GÁLIKOVÁ, Silvia: Sloboda vôle a experimentálny výskum. In: SUCHÁREK, Pavol (ed.): *Sloboda a jej projekcie*. Zborník vedeckých príspevkov z jubilejného 10. výročného stretnutia Slovenského filozofického združenia, spojeného s medzinárodnou konferenciou. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 147.
- 2 Nereduktívny fyzikalizmus je fyzikalizmom len na ontologickej úrovni, nie na úrovni vlastností. Murphyová zdôvodňuje, prečo uprednostňuje pojem „fyzikalizmus“ pred pojmom „materializmus“, ktorý je zaťažený ideologickou konotáciou v zmysle čistého monizmu, vylučujúceho existenciu akýchkoľvek duchovných entít, vrátane Boha. Navyše tento pojem je tiež presnejší ako „emergentný monizmus“, ako sa táto teória niekedy nazýva, lebo pojem emergencie je málo vyjasnený a monizmus nehovorí nič o tom, o aký druh jednej substancie v tomto prípade ide. Porov. MURPHY, N.: Nonreductive physicalism. In: GREEN, Joel B., PALMER, Stuart L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : Inter Varsity Press, 2005, s.116.
- 3 Nancey Murphyová (1951) je pastorka a profesorka kresťanskej filozofie na Fuller Theological Seminary v Pasadene v Kalifornii. Zameriava sa na úlohu modernej a postmodernej filozofie pri utváraní kresťanskej teológie a na vzťah medzi teológiou a vedou. Je členkou výboru riaditeľov Centra pre teológiu a prírodné vedy a bývalou predsedkyňou tohto výboru. Jej prvá kniha *Theology in the Age of Scientific Reasoning* (Cornell, 1990) vyhrala cenu Americkej akadémie náboženstva za vynikajúce dielo a Templetonovu cenu za najlepšie knihy z oblasti vedy a teológie. Je autorkou *Anglo-American*

pod slobodou. Pri vysvetľovaní správania živočíchov, a teda aj človeka, treba podľa nej zmeniť tradičnú perspektívu „atomistickej“ metafyziky vychádzajúcu z modernej fyziky a nahradiť ju novou, „procesovou“ paradigmou.

Atomistický prístup charakterizujú nasledujúce tézy:

- „1. Základnými prvkami reality sú atómy⁴.
2. Vo svojich interakciách s inými atómami alebo zloženými časticami, ktorých sú súčasťou, nie sú atómy obmedzované (nejakými vonkajšími príčinami).
3. Atómy sú zdrojom každého pohybu a zmeny.
4. Keďže atómy sa správajú deterministicky, determinujú správanie všetkých komplexných entít.
5. Komplexné entity nie sú v konečnom dôsledku skutočnými príčinami.“⁵

Nová paradigma, ktorá má umožniť vysvetliť správanie živých organizmov, nepopiera existenciu takéhoto typu príčinného pôsobenia zdola – nahor (*bottom-up*), no tvrdí, že to nie je jediný spôsob fungovania príčinnosti v prírode. Živé organizmy treba chápať ako dynamické systémy a pri opise ich správania treba vychádzať z nasledujúcich predpokladov:

1. Základnými prvkami dynamických systémov nie sú v nijakom zmysle „atómy“, ale čiastkové procesy.
2. Zložky systémov sú regulované (obmedzované) ich vzťahmi k celku.
3. Dynamické systémy sú často zdrojom svojich vlastných zmien.

Postmodernity: Philosophical Perspectives on Science, Religion, and Ethics (Westview, 1997) a – spolu s G. F. R. Ellisom – *On the Moral Nature of the Universe: Theology, Cosmology, and Ethics* (Fortress, 1996). Je koeditorkou viacerých zborníkov, vrátane *Whatever Happened to the Soul? Scientific and Theological Portraits of Human Nature* (1998), *Neuroscience and the Person: Scientific Perspectives on Divine Action, Philosophy, Science, and Divine Action* (2009), *Scientific Perspectives on Divine Action: Twenty Years of Challenge and Progress* (2008), *Physics and Cosmology: Scientific Perspectives on the Problem of Natural Evil* (2007), *Evolution and Emergence: Systems, Organisms, Persons* (2007) a *Human Identity at the Intersection of Science, Technology, and Religion* (2010).

Najnovšie knihy: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?* (2006), *Did My Neurons Make Me Do It? Philosophical and Neurobiological Perspectives on Moral Responsibility and Free Will* (spolu s W. S. Brownom, 2007), *Philosophy of Religion, Physics and Psychology: Essays in Honor of Adolf Grunbaum* (2009), *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will* (spolu s G. F. R. Ellisom a T. O'Connorem, 2009).

- 4 Atómy tu treba chápať skôr v prenesenom zmysle ako základné stavebné jednotky. Murphyová má na mysli paradigmu začínajúcu už Demokritovým atomizmom.
- 5 MURPHY, Nancey, BROWN, Warren S.: *Did My Neurons Make Me Do It?* New York: Oxford University Press, 2007, s. 102. Veciam prisudzujeme reálnosť práve na základe toho, či ich pokladáme za príčinu niečoho, tvrdí Murphyová. Jednotlivé súčasti lietadla a plán na jeho zostrojenie ešte nepredstavujú lietadlo, ale až jeho zhotovený model je „skutočným“ lietadlom, lebo sa môže vzniesť, vie letať, a toho jednotlivé časti nie sú schopné. Vznikol komplexný celok, ktorý má vlastnosti, čo jeho súčasti nemajú. Porov. MURPHY, N.: Nonreductive physicalism. In: GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul: Four Views of the Mind-Body Problem*, s. 133.

4. Niektoré zložky systémov sa správajú deterministicky a iné podliehajú indeterminizmu na kvantovej úrovni;⁶ ale systém ako celok sa správa pravdepodobnostne (v súlade s jeho sklonmi⁷).
5. Niektoré systémy sú skutočnými príčinami (teda schopnosť príčinne pôsobiť sa neredukuje na príčinné pôsobenie ich zložiek).⁸

Atomistický prístup je základom reduktívneho fyzikalistického chápania živých organizmov a človeka. Podľa neho je (a) človek čisto materiálna bytosť, ktorá má iba materiálne časti; (b) mentálne stavy len supervenujú na mikroúrovni tvorenej fyzikálnymi stavmi (nevyhnutne platí, že ak je distribúcia mikrofyzikálnych vlastností vo dvoch možných svetoch presne rovnaká, potom je aj distribúcia psychologických vlastností v týchto svetoch presne rovnaká); (c) ak sa konateľ rozhoduje, isté mikrofyzikálne fakty predchádzajúce čas a v čase rozhodnutia (spoločne s mikrofyzikálnymi zákonmi) s metafyzickou nutnosťou spôsobia, že konateľ zapríčiní určité rozhodnutie. Takéto chápanie zahŕňa okrem fyzikalizmu na ontologickej úrovni aj lineárny typ príčinného pôsobenia zdola – nahor (bod c).

Nová paradigma však pripúšťa aj existenciu odlišného typu príčinnosti. Živé organizmy totiž nemožno zredukovať na telesá charakterizované v descartovskom duchu iba rozpriestranenosťou. Pri ich skúmaní treba brať do úvahy vysoký stupeň komplexnosti, v dôsledku ktorého v takomto organizme emerguje nový typ kauzality zhora – nadol.⁹ Takto pôsobia vyššie úrovne – teda nové formy štruktúry a organizácie čisto materiálneho základu – na nižšie, pričom nejde o nový druh kauzálnych síl, ale o schopnosť využívať kauzálne sily nižšej úrovne novým spôsobom. Pritom sa „nenarúšajú príčinné vzťahy častíc na nižšej úrovni, ani sa do nej nezasahuje, ale sa na nej supervenuje tak, že mikrointerakcie ako také ostávajú nezmenené“¹⁰. Zároveň platí aj opak, že príčinné pôsobenie vyšších úrovní na nižšie nezávisí od toho, či na týchto úrovniach platí determinizmus alebo indeterminizmus. Zapríčiňovanie zhora – nadol tiež umožňuje, aby celkový organizmus ovplyvňoval svoje časti a väzby medzi nimi v súlade s tým, čo je preň prospešné.

6 V tom prípade sa myslí na kodansú interpretáciu kvantovej teórie, podľa ktorej je neurčitost' v kvantovej mechanike ontologickým stavom a nie iba výsledkom našich epistemologických obmedzení. Porov. KARABA, Miroslav: *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*. Trnava : Dobrá kniha, 2009, s. 152–165.

7 Sklon (*propensity*) je definovaný ako „nepravdepodobná a nie nevyhnutná príčinná dispozícia objektu alebo systému reprodukovať istý výsledok alebo účinok ... zvyčajne koncipovaná ako zo svojej povahy esenciálne pravdepodobnostná“. Porov. SAPIRE, David: Propensity. In: AUDI, Robert (ed.): *Cambridge Dictionary of Philosophy*. New York : Cambridge University Press, 1999, s. 657.

8 Porov. MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 102.

9 Komplexné entity majú teda schopnosť využívať kauzálne sily nižšej úrovne novým spôsobom (tlak vzduchu) na to, aby mohli robiť nové veci (lietať). Nejde o zmenu zákonov nižšej úrovne, ale skôr o výber z kauzálnych procesov na nižšej úrovni. Porov. MURPHY, N.: Nonreductive physicalism. In: GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*, s. 136.

10 SPERRY, R.: In Defense of Mentalism and Emergent Interaction. In: *Journal of Mind and Behavior*, roč. 12, 1991, č. 2, s. 235–236.

Správanie komplexných dynamických systémov

Je zrejmé, že pri vysvetľovaní príčin správania už oveľa jednoduchších živých organizmov, ako je človek, narážame na nedostatočnosť vysvetlenia pomocou mechanisticky chápanej príčinnosti. Podľa Alicie Juarrerovej je pri vysvetľovaní ľudského konania potrebné brať ohľad aj na jeho historickú a kontextuálnu povahu. Navrhuje „vychádzať z predpokladu, že ľudia sú dynamické entity a ich konanie odráža ich komplexnosť“¹¹, a preto ho možno lepšie objasniť pomocou teórie komplexných dynamických systémov.

Komplexné dynamické systémy sú charakterizované jednak (1) procesmi spätnej väzby, v ktorých je „produkt procesu nevyhnutný pre samotný proces“, pričom takýto cirkulárny typ príčinnosti je istou formou „sebazapríčiňovania“; jednak (2) interakciou jednotlivých častí systému, ktoré takto vytvárajú istý decentralizovaný (*distributed*) celok, ďalej ovplyvňujúci správanie svojich častí. Keďže interakcie medzi dynamickými procesmi môžu vytvárať organizované systémové úrovne s novými vlastnosťami, ktoré nie sú jednoducho odvoditeľné z ich zložiek, funguje v rámci takýchto systémov špecifické kauzálne prepojenie od vyšších úrovní k nižším. Celková dynamika zloženého celku pritom nielen determinuje, ktoré zložky sa môžu do systému zapojiť, ale tiež reguluje a obmedzuje správanie zložiek na nižšej úrovni. Pritom „najzákladnejšou a charakteristickou črtou takejto kvalitatívnej transformácie je to, že nové druhy príčinných faktorov začínajú v danom kontexte nadobúdať význam alebo »preberať kontrolu« nad istou oblasťou javov, dôsledkom čoho je objavenie sa nových zákonov, a dokonca nových druhov zákonov, ktoré sa aplikujú v danej oblasti“¹², tvrdí Juarrerová.

Hoci bežné chápanie termínu „obmedzenie“ znamená zúženie slobody, empiricky možno pozorovať presný opak. Niektoré obmedzenia nielen redukovávajú počet alternatív, ale zároveň utvárajú nové možnosti.¹³ V informačnej teórii sa napríklad obmedzenia chápu ako pravidlá, ktoré obmedzujú náhodnosť (chaotickosť) v systéme, aby sa minimalizovali šumy a nejednoznačnosti. Juarrerová rozlišuje dva typy obmedzení, pokiaľ ide o komplexné organizmy: (1) od kontextu nezávislé obmedzenia, ktoré privádzajú systém do stavu ďaleko od rovnováhy, a naopak (2) obmedzenia citlivé na prostredie (kontextuálne), ktoré synchronizujú a koordinujú predtým nezávislé časti do systematického celku.

11 JUARRERO, Alicia: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 47.

12 Porov. JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 32.

13 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 27: „Obmedzenia pritom môžu buď modifikovať fázový priestor systému alebo pravdepodobnosť rozloženia udalostí pohybov v rámci tohto priestoru.“

Samoorganizácia systému na globálnej úrovni značí objavenie sa na prostredie citlivých obmedzení v rámci systému,¹⁴ ktoré radikálne menia našu predstavu o konaní. Správanie sa stáva konaním, keď sa dosiahne nasledujúci stav:

„Samoorganizujúca sa dynamika, charakterizovaná vedomím a zmyslom, utvára, reguluje a obmedzuje procesy tak, že výsledné správanie vyhovuje zmysluplnému obsahu stelesnenému v komplexnej dynamike, z ktorej vzišlo. Tie kontextuálne obmedzenia, ktoré stelesňujú zmysel, keďže slúžia ako parametre poriadku, zabezpečujú správaniu neustálu priebežnú kontrolu a smer tým, že v reálnom čase modifikujú pravdepodobnostné rozdelenie procesov nižšej úrovne a v dôsledku toho aj množstvo dostupných a konateľom uskutočnených alternatív správania.“¹⁵

Konanie je teda implementáciou vyšších intencionálnych príčin na nižšej, motorickej úrovni, preto sa mentálna príčinnosť chápe ako príčinnosť zhora – nadol. Obmedzenia pritom plnia dvojakú úlohu. Dynamické štruktúry a vzory na vyššej úrovni komplexnosti sa samoorganizujú práve vďaka kombinovanému účinku od kontextu nezávislých obmedzení a kontextuálnych obmedzení prvého stupňa. Tým, že usmerňujú toky matérie a energie, môžu systém vychýliť z rovnováhy a nezávislosti a náhle sa vynorí nová disipatívna štruktúra¹⁶. Tento diskontinuálny prechod k hierarchickej organizácii predstavuje vznik druhostupňových kontextuálnych obmedzení (napr. správanie jednotlivej srdcovej bunky už nie je nezávislé od tých buniek, čo ju obklopujú).¹⁷

Vzniknutý dynamický celok aktívne pôsobí na svoje časti (na ich správanie a vzťahy) a môže slúžiť ako argument na oživenie Aristotelovej koncepcie formálnej a finálnej príčiny, tvrdí A. Juarrerová, lebo poskytuje vedecky rešpektovaný model toho, ako takéto príčiny pôsobia. Práve vylúčenie týchto dvoch typov príčin z vedeckých vysvetlení malo za následok, že len pomocou účinnej príčiny nebolo možné vysvetliť samozapríčiňovanie celku, keďže lokalizované časti celku interagujú tak, že decentralizovaný celok, ktorý utvorili, môže ďalej ovplyvňovať svoje zložky.¹⁸

14 Porov. JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 26.

15 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 27.

16 Disipatívna štruktúra je štruktúra, ktorá vzniká a udržuje sa vďaka výmene energie s vonkajším svetom za nerovnovážnych podmienok.

17 Porov. JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 39.

18 Dokonca aj neživé samoorganizačné systémy (od hurikánov po ekosystémy) sa správajú tak, aby si zachovali a zvýšili globálnu úroveň celku, a to aj za cenu čiastkových komponentov, čo značí, že sú cieľovo orientované. Takéto dynamické systémy sú „čistočne nezávislé od svojich častí, ktoré sa v rámci samoorganizácie stávajú nahraditeľnými zložkami. Keď už je systém organizovaný, jeho atraktor slúži ako jeho formálna a finálna príčina, ktorá uchováva jeho totožnosť a jeho správanie uvádza do jeho

Na príkladoch zo živočíšnej ríše Murphyová ukazuje, že „všetky samoorganizujúce sa systémy si vyberajú, na ktoré stimuly budú odpovedať“, a tak je ich správanie „čoraz nezávislejšie od donucovacích vplyvov okolia“¹⁹. Skúmaním živých organizmov sa dospelo k záveru, že „aktivita každého, aj veľmi jednoduchého organizmu, je výsledkom emisie rôznych komponentov správania, ktoré buď kontinuálne trvajú, alebo sa na základe spätnej väzby z okolia a na základe vyhodnotenia týchto komponentov s ohľadom na ciele organizmu menia“²⁰. V každom konkrétnom okamihu aktivuje aktuálny kontext pravdepodobnostnú maticu správania. Systém má sklón k tomu, že sa prejaví najpravdepodobnejšie správanie, ale môže sa objaviť aj menej pravdepodobné. Matica správania je ovplyvnená aktuálnymi chuťami, motiváciami, tým, čomu sa chce organizmus vyhnúť a čo sa doteraz naučil, ale aj spätnou väzbou z bezprostredného predchádzajúceho správania. A keď sa konkrétne správanie z tejto matice vyberie a uskutoční, ihneď sa vyhodnocuje a pravdepodobnostná matica sa modifikuje. Takže správanie je neustále vyberané, preskúmané, vyhodnocované a modifikované na základe pravdepodobností, ktoré sú prisúdené rôznym typom správania a ktoré sa neustále menia na základe skúsenosti a učenia.²¹

Príznačné prvky správania sú potom výsledkom troch faktorov: „(1) spontánnej emisie rôznych variantov správania; (2) spätnej väzby a (3) vyhodnocovacích kritérií zabudovaných čiastočne biologicky a čiastočne formovaných konaním vo svete.“²² Úspech alebo neúspech konania vzhľadom na stanovený cieľ mení pravdepodobnostnú maticu, podľa ktorej sa vyšle impulz na nasledujúce konanie. Takéto príčinné pôsobenie funguje zhora – nadol, od celkového systému, ktorý tvorí organizmus konajúci v istom prostredí, k jeho jednotlivým zložkám (skupinám neurónov), ktoré komunikujú (*channel*) rôzne možnosti správania.

Nasledujúci obrázok je prevzatý z publikácie *Did my neurons make me do it?* (s. 130) a znázorňuje fungovanie dynamického komplexného systému, kde jednotlivé symboly značia: C – komparátor (vyhodnocuje, či je správanie v súlade s cieľom organizmu); E – uskutočnenie zvoleného správania; F –

celkovej organizácie“ (JUARRERO, A.: *Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System*. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 46). Mierou integrity dynamického systému je jeho odchýlka od náhodnosti a tiež nezávislosť od jeho okolia, pričom jeho správanie, ktoré je obmedzované zhora – nadol, má vždy cieľový a intencionálny charakter.

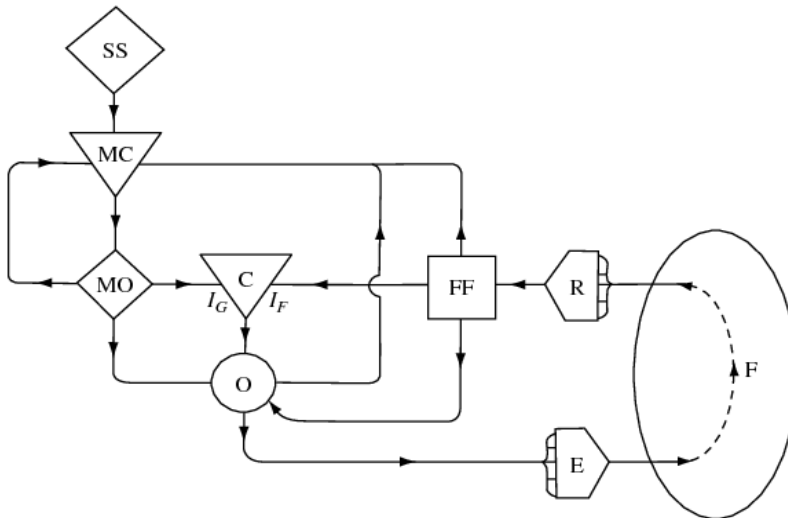
19 JUARRERO, Alicia: *Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System*. Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1999, s. 249. Cit. podľa MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 272.

20 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 275.

21 N. Murphyová porovnáva správanie živočíchov so správaním človeka, porovnávajúci tzv. vyhodnocovacie činnosti. Zatiaľ čo napríklad hmyz opakuje určitú akciu niekoľkokrát bez ohľadu na to, či sú okolité podmienky zmenené alebo nie (osa zakaždým kontroluje hniezdo, kým tam vnesie paralyzovaného cvrčka), malé deti už po chvíli vedia pochopiť zmenenú situáciu a prispôbiť sa jej. Ak si majú zvoliť medzi menším a väčším cukríkom, vyberú si ten väčší a dostanú ho, ak ho však dostane ich kamarát, o chvíľku zmenia správanie a vyberú si ten menší (toho napr. šimpanzy nie sú schopné). Porov. MURPHY, N.: *Nonreductive physicalism*. In: GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*, s. 129.

22 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 276.

spätná väzba z operačného poľa; FF – pozitívna spätná väzba (*feed-forward*, vyberá podľa istých kritérií relevantné črty sensorových vstupov a slúži na aktualizáciu organizačného systému); I_F – indikuje stav F; I_G – kritérium cieľa (ktoré sa porovnáva v komparátore s I_F); MC – metakomparátor; MO – metaorganizačný systém (používa systémové informácie na prestavovanie cieľov); O – operačný prvok (vyberá konkrétny typ správania z pravdepodobnostnej matice); R – vplyv prostredia (správanie iných ľudí); SS – dozorný systém (*supervisory system*).²³



Živý organizmus – človek alebo zvieratá – sa stáva konateľom, ktorý „vykonáva kontrolu zhora – nadol nad svojím správaním, poznávaním a neurónovými procesmi a stáva sa tak nositeľom príčinného pôsobenia“²⁴, v čoraz väčšej miere slobodným od vnútorných i vonkajších deterministických vplyvov. Keďže podľa Murphyovej i jednoduché organizmy sú v tomto zmysle príčinami a prejavujú cieľovo-zamerané konanie, ktoré podlieha vyhodnocovaniu, nejde ešte o slobodu v morálnom zmysle. S rastúcou citlivosťou na prostredie a s čoraz komplexnejším repertoárom možností správania sú zložitejšie organizmy dokonca schopné „konať rozumne“ (ako pes, keď si vie otvoriť špajzu, v ktorej nájde potravu), ale na slobodné a zodpovedné konanie musia byť zo strany konateľa splnené aj ďalšie podmienky.

23 Murphyová používa opis a schémy dynamických systémov z publikácie MacKAY, Valerie (ed.): *Behind the Eye*. The Gifford Lectures. Oxford : Blackwell, 1991, s. 141. MacKay tu opisuje narastajúcu flexibilitu správania ako výsledok činnosti vyšších dozorných systémov, schopných prehodnocovať procesy nižšej úrovne. MacKay zdôrazňuje, že tu nejde o akéhosi homunkula, ani o centralizované miesto v mozgu. Dozorný systém je väčší akčný okruh, s ktorým je pôvodný okruh zosieťovaný. To vytvára systém vyššieho poriadku, ktorý nastavuje obmedzenia pôvodnému systému. Dozorný systém dynamicky používa systémové informácie na prestavovanie cieľov (I_G).

24 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 299.

Chápanie slobody v novej paradigme

Pokiaľ ide o problém slobodnej vôle²⁵, N. Murphyová tvrdí, že tu ide o protirečenie medzi istým konceptom slobody a istým konceptom determinizmu. Preto riešenie tohto problému spočíva jednak vo vyvrátení platnosti neurobiologického determinizmu, jednak v nájdení takej definície slobody, ktorá by bola zlučiteľná s tým, čo vieme o fungovaní tohto sveta na základe prírodných vied – teda s jeho indeterministickým charakterom na mikroúrovni a deterministickým na makroúrovni.

Čoraz väčšia nezávislosť od vonkajších a vnútorných deterministických vplyvov je len prvým predpokladom slobody, ktorá sa spája s morálkou a zodpovednosťou až s rozvojom vyšších rozumových schopností, a to (1) s používaním jazyka, ktorý nám umožňuje reagovať na okolitý svet v rámci abstraktných kategórií, a (2) s rozvojom teórií racionálneho a logického uvažovania, ktoré spolu so symbolickým konceptom „ja“ umožňujú človeku vyhodnocovať vlastné kognitívne stratégie na metaúrovni. Práve takéto metavyhodnocovanie je predpokladom toho, aby bolo možné pokladať ľudské konanie za morálne zodpovedné. Dôraz sa teda kladie na „sebatranscendenciu“ konateľa, schopnosť konateľa urobiť „vlastné plány, ciele, dôvody, predmetom druhostupňovej reflexie“²⁶. Intenzívne sústredenie sa na prehodnocovanie vlastných dôvodov a cieľov (sebavyhodnocovanie) môže mať za dôsledok radikálne zmeny v mozgu,²⁷ vedúce k utvoreniu dozorného systému vyššieho rádu. Slobodná voľba istého konania potom nie je podmienená existenciou kvantových udalostí v mozgu, ktoré zabezpečujú ne-deterministické príčinné pôsobenie zdola – nahor, ale zabezpečuje ju pravdepodobnostný výber jednej z vygenerovaných možností prostredníctvom tohto dozorného systému.²⁸ Konateľ s dostatočne

25 Murphyová a Brown navrhujú, aby sa namiesto termínu *slobodná vôľa* používal skôr termín *slobodný konateľ* alebo *slobodná voľba*, keďže podľa bežného chápania sloboda značí, že konateľ je schopný slobodnej voľby.

26 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 282.

27 Murphyová a Brown zdôrazňujú, že pri nereduktívnom fyzikalistickom prístupe nie je dôležité požadovať indeterminizmus na mikroúrovni a nie je ani nutné hľadať korene slobodného rozhodovania v indeterministických udalostiach mozgu, ako to robí napr. R. Kane. Podľa neho sa v prípade, keď sa konateľ rozhoduje medzi viacerými rovnako dobre zdôvodnenými možnosťami, mozog dostáva do chaotického stavu (ďaleko od termodynamickej rovnováhy), v ktorom sú neurónové procesy oveľa citlivejšie na kvantové indeterministické efekty, čo môže zosilniť ich vplyv. Napriek tomu, že tieto udalosti sú náhodné, voľba, ktorú spúšťajú, a ďalšie konanie konateľa podľa nej nie je náhodné, pretože je v súlade s jeho skôr nadobudnutým motivačným systémom. (Porov. KANE, Robert: *The Significance of Free Will*. New York : Oxford University Press, 1998, s. 130.) V takomto chápaní však absentuje požiadavka, aby bol konateľ pri svojom rozhodovaní vedený aktuálnymi dôvodmi, a tiež možnosť príčinného pôsobenia cieľov na vyššej úrovni na udalosti na mikroúrovni (funguje tu len príčinnosť zdola – nahor). Slobodná vôľa ako schopnosť konateľa byť posledným zdrojom svojho konania znamená, že ak sa sleduje príčinná reťaz tohto konania k jej zdroju, musí sa nakoniec skončiť v chcení konateľa. Dôležitou zložkou takto chápanej slobody je to, že konateľ je zodpovedný za rozvíjanie vlastného charakteru (sebaformujúce činy). Jednotlivé rozhodnutia sa potom dejú v rámci vybudovaného širšieho motivačného systému konateľa (rôzne úrovne dôvodov).

28 Podobné vysvetlenie slobody nájdeme aj u jezuitského filozofa B. Lonergana; jeho názory zhŕňa L. Rojka takto: „Pri slobodnom chcení a rozhodnutí je dôležitá intelektuálna integrácia abstraktného pojmového

rozvinutými kognitívnymi procesmi pri rozhodovaní posudzuje *off-line* bežiacie scenáre správania a vyhodnocuje ich pravdepodobné dôsledky na základe svojich predchádzajúcich skúseností, cieľov, hodnôt a morálnych pojmov. Potom nasleduje príkaz v operačnom poli, ktorý dodá údaje pre spätnú väzbu, zmeniac synaptické váhy tak, že zvýši alebo zníži pravdepodobnosť toho, že konateľ bude v budúcnosti konať podobne.

Murphyová a Brown zdôrazňujú, že defaultným stavom organizmu nie je nečinnosť, ale naopak neustála činnosť, a preto nie je natoľko zaujímavé, čo zapríčinilo daný čin, ale skôr „kritériá na vyhodnocovanie množstva rozvetvujúcich sa možností pre prebiehajúce rady činov, ktoré sú v dynamickom zmysle faktormi nanovo formujúcimi ontogenetickú mapu reprezentujúcu možnosti budúceho konania“²⁹. Pri zvažovaní morálnej zodpovednosti konateľa sa preto opierajú o McIntyrovu definíciu zodpovednosti, podľa ktorej je konanie morálne zodpovedné, ak je výsledkom racionálneho posúdenia dôvodu konania vo svetle určitého pojmu dobra.³⁰ Takéto chápanie zodpovednosti si vyžaduje: (1) existenciu konceptu „ja“; (2) schopnosť premietat si scenáre správania *off-line* a predpovedať výstupy možného konania; (3) schopnosť sebatranscendencie; (4) dostatočne vyvinutý jazyk, aby konateľ vedel opísať, čo ho viedlo k danému konaniu, a posúdiť to; (5) schopnosť posúdiť svoje predošlé dôvody vo svetle abstraktného pojmu dobra ako takého.³¹

Dieťa sa teda stáva morálne zodpovedným konateľom až vtedy, keď je schopné prestať konať istým spôsobom len preto, že sa to páči rodičom, a začať konať na základe abstraktného pojmu dobra, ako zdôrazňuje MacIntyre.³² Práve schopnosťou vyhodnocovať vlastné konanie, a najmä vlastné dôvody na konanie sa odlišuje človek (staršie deti) od zvierat. Formovanie charakteru je vecou dlhodobého prehodnocovania vlastných kritérií na posudzovanie konania, hoci konateľ nikdy nie je celkom zodpovedný za svoj vlastný charakter, ktorý je do istej miery predeterminovaný aj geneticky. Napriek tomu je – podľa Browna a Murphyovej – zodpovednosť konateľa za formovanie vlastného charakteru, ktorý potom ovplyvňuje výber jeho ďalšieho konania, hlavnou podmienkou slobodnej vôle.

Ďalšou dôležitou charakteristikou slobodného konania, bez ktorej by sa konanie mohlo javiť ako čisto náhodné, je existencia racionálneho zdôvodnenia konania.

uchopenia, ktorá presahuje spontánne fyziologické podnety. V tomto zmysle nie je hlavným problémom slobody determinizmus, ale morálna schopnosť, či neschopnosť správne integrovať rôzne mentálne reprezentácie do koherentného a hodnotového celku.“ (ROJKA, Ľuboš: Bernard Lonergan a realnosť ľudskej slobody. In: *Ostium*, č. 2, 2014; porov. ROJKA, Ľ.: Bernard Lonergan a súčasné neurovedy. In: *Viera a život*, roč. 24, 2014, č. 3, s. 57–64.)

29 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 285.

30 Porov. MacINTYRE, Alasdair: *Dependent Rational Animals : Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago : Open Court, 1999, s. 53.

31 Porov. MURPHY, N.: Nonreductive physicalism. In: GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*, s. 127.

32 Porov. MacINTYRE, A.: *Dependent Rational Animals : Why Human Beings Need the Virtues*, s. 71–72.

Racionálne zdôvodnené konanie

Vedomým ľudským bytostiam umožňuje jazyk „utvárať modely nožnej budúcnosti, ktoré zároveň s modulovaným a flexibilným opisom dôvodov predstavujú »cieľovú príčinu« ich konania“³³. Práve táto cieľová príčina umožňuje adekvátne vysvetliť konanie jednotlivca.

Emergentné psychologické vlastnosti vyššej úrovne zodpovedajú komplexnej neurónovej dynamike utvorenej ako výsledok koevolúcie ľudských bytostí a komplexných spoločenských organizácií, ktoré tieto bytosti nielen štruktúrujú, ale aj samy sú nimi štruktúrované.³⁴ „Keď sa neurónový proces samoorganizuje do vedomého a zmysluplného priestoru, správanie vymedzené týmto organizovaným celkom môže vyjadrovať a niest konateľov zámer.“³⁵ V ľudoch takto emergovala pozoruhodná schopnosť sebauvedomenia, schopnosť myslieť, opisovať, posudzovať a konať v hraniciach zmysluplnosti vlastných rozhodnutí – aj v hraniciach etických a estetických hodnôt.³⁶

Pri úsilí o vysvetlenie správania takých komplexných adaptačných systémov, akými sú živé organizmy, nie je možné použiť model vysvetlenia pomocou prírodných zákonov, ktorý je adekvátny len pre tie javy, o ktorých možno uvažovať nezávisle od kontextu a času. Zatiaľ čo pre lineárne izolované systémy takéto modely často dobre fungujú, pre otvorené komplexné dynamické systémy, v ktorých kontextuálne závislé obmedzenia vytvárajú medziúrovňovú interakciu, nie je možné takéto modely použiť. Na vysvetlenie ich správania, a teda aj na vysvetlenie ľudského konania je vhodnejší hermeneutický postup, ktorý je schopný interpretovať samotnú logiku prirodzene otvorenej adaptačnej dynamiky. Podobne ako pri interpretácii určitého literárneho diela význam celého textu riadi pochopenie jeho jednotlivých častí a zároveň pochopenie celku závisí od pochopenia jeho jednotlivých pasáží,³⁷ aj význam ľudského konania môžeme pochopiť prostredníctvom interpretačnej dialektiky medzi celkom a časťami. Konkrétnejší postup uvádza A. Juarrerová:

„Z opisu dynamiky partikulárneho uskutočneného konania je možné zrekonštruovať konateľov charakter či osobnosť, a teda aj zámer, ktorý vymedzil jeho správanie. Nato možno preskúmať ďalšie prípady konania danej osoby, aby sme videli, či charakter, ktorý tieto dodatočné príklady

33 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 291.

34 Porov. ARTIGIANI, R.: Self System and Emergent Complexity. In: *Evolution and Cognition*, roč. 1, 1995, č. 2, s. 137–147.

35 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 47.

36 Porov. ARTIGIANI, R.: Societal Computation and the Emergence of Mind. In: *Evolution and Cognition*, roč. 2, 1996, č. 1, s. 2–15.

37 Porov. GADAMER, Hans-Georg: *Truth and Method*. New York : Crossroad, 1985, s. 259; NEMEC, Rastislav: Gadamerova *subtilitas applicandi* verus Whiteheadova symbolická referencia. In: *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 1, s. 18–27; NEMEC, Rastislav: Reč a rečovosť ako základný hermeneutický problém u H.-G. Gadamera. In: *Theologos*, roč. 13, 2011, č. 1, s. 100–112.

naznačujú, zodpovedá osobnosti, ktorú sme vyvodili skôr. Ak je test pozitívny, odôvodnene uzatvárame, že prvé konanie bolo »v rámci charakteru« [konateľa]. A v dôsledku toho súdime, že išlo o konateľov čin, a pokladáme ho za zodpovedného zaň.“³⁸

Vysvetlenie teda vychádza z empiricky dostupných informácií o konaní a usiluje sa rekonštruovať kognitívny zdroj, z ktorého konanie vyšlo. Inak povedané, ide o určenie mentálnej dynamiky, z ktorej konkrétne konanie vychádza, a tiež o určenie „intencionálneho atraktora“, ktorý ho vymedzuje.

Takýto postup nevychádza len z aktuálneho mentálneho stavu, no usiluje sa „zrekonštruovať partikulárne vnútorné dynamiky, z ktorých aktuálne správanie vzišlo“³⁹. Keďže na pozadí ľudského konania sú často komplexné dôvody, niekedy majú väčšiu výpovednú hodnotu rozdiely v správaní konkrétneho človeka v podobnej situácii ako jeho opakované rovnaké konanie.

Hlavným princípom hermeneutickej interpretácie konania je ukázať, ako sa zmysluplné zámery objavujú a potom cieľovo obmedzujú správanie tak, aby sa riadilo podľa nich. Jedinečná trajektória takejto interpretácie značí, že nemusí byť aplikovateľná na iné konania, dokonca ani na tie, ktoré sa javia ako podobné. Interpretácia je pritom schopná určiť len to, či bolo dané konanie „v rámci charakteru“ konkrétneho človeka. Pokiaľ ide o komplexné adaptačné systémy, je totiž principiálne nemožné presne predpovedať ich správanie, či stanoviť jeho príčiny. Juarrerová konštatuje, že „je to čiastočne spôsobené tým, že samoorganizujúci sa systém podporuje viacnásobnú realizovateľnosť, a tiež je to dôsledok jeho citlivosti na počiatočné podmienky, ale aj dôsledok toho, že kontrolné slučky otvorených dynamických systémov prebiehajú čiastočne cez vonkajšie prostredie“⁴⁰. A uzatvára, že o „aktívne konanie ide vtedy a len vtedy, ak bola informácia dostupná na behaviorálnom výstupe vynútená (nie iba náhodne spojená) dynamickým atraktorom zámeru“⁴¹.

Vysvetlenie ľudského konania musí preto historicky zrekonštruovať aktuálnu trajektóriu správania a ukázať, že intencionálny zdroj ho jednoznačne vynútil, teda musí „v každom rozhodovaní bode opísať, prečo sa konateľ rozhodol pre tento smer konania, a nie pre iný; aké boli dostupné možnosti a aká bola voľba“⁴². To si však vyžaduje zrekonštruovať konateľovu minulosť, okolnosti, osobitný rámec jeho uvažovania a to, či šlo o vedomú úvahu, alebo

38 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 50–51.

39 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 51.

40 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 52.

41 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 53.

42 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 53.

nie. Preto je väčšinou problematické nájsť komplexný atraktor, ktorý vynútil dané správanie.

Zdá sa, že nie je možné stanoviť počiatočné podmienky akéhokoľvek dynamického systému dostatočne presne, či presne zachytiť všetky detaily a okolnosti života a minulosti konkrétneho človeka. Preto „musíme mať stále na pamäti, že rekonštrukcia špecifických prípadov konania bude vždy nanajvýš *interpretáciou, a nie dedukciou* – teda oveľa omylnejším typom vysvetlenia“⁴³. Interpretácie ľudského konania sú vždy pokusmi zistiť, čo konateľ práve urobil, no nie je možné zistiť to s absolútnou istotou. A tak je racionálne či „vedecké“ vysvetlenie ľudského konania na základe tohto modelu dosť obmedzené.

Porovnanie s kritériami libertariánskej slobody ukáže, či nereduktívna fyzikalistická koncepcia človeka a jeho konania umožňuje človeku byť slobodným v libertariánskom zmysle.

Libertariánske chápanie slobody

Podľa tradičného libertariánskeho chápania slobody je konateľ skutočnou príčinou svojho konania iba vtedy, keď je zdrojom konania on sám: „Ak niekto koná slobodne, má otvorené viaceré možnosti a sám rozhoduje o tom, ktorú si zvolí. Keď to urobí, je zdrojom alebo pôvodcom svojho konania.“⁴⁴ Konateľ pritom musí mať „aktívnu kontrolu“⁴⁵ nad svojím konaním. R. Clarke spresňuje tento pojem takto:

(1) Slobodný konateľ je *schopný pokladať isté svoje pohnútky za dôvody na konanie*. Dôvod na konanie je pritom viac ako len motivácia nejakou vecou alebo zistenie, že danú vec chcem. Dôvod musí zahŕňať normatívnu požiadavku konať istým spôsobom, ako to odporúča alebo požaduje praktický rozum.

(2) Slobodný konateľ musí byť *schopný zvážiť rôzne praktické dôvody konania a posúdiť vo svetle svojich dôvodov, ktorý smer konania je lepší alebo najlepší*. Navyše musí byť schopný riadiť svoje konanie na základe praktického posúdenia.

(3) Slobodná vôľa si vyžaduje *schopnosť racionálneho sebariadenia*; schopnosť spätne vyhodnotiť a revidovať svoje dôvody na základe kritického posúdenia. To je zároveň súčasťou racionálnej schopnosti vytvárať plány a stratégie, vrátane stratégií, ako pokladať isté pohnútky za dôvody.

(4) Slobodný konateľ navyše musí byť *schopný konať vedome*. Konateľ, ktorý by nebol schopný vedomého, efektívneho praktického uvažovania, by nemal ten druh racionálnej kontroly, ktorý sa požaduje.⁴⁶

43 JUARRERO, A.: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 52.

44 CLARKE, Randolph: Agent Causation. In: O'CONNOR, Timothy, SANDIS, Constantine: *A Companion to Philosophy of Action*. 2010, s. 218–226.

45 CLARKE, Randolph: *Libertarian Accounts on Free Will*. New York : Oxford University Press, 2003, s. 15.

46 Porov. CLARKE, R.: *Libertarian Accounts on Free Will*, s. 15–17.

Je zrejmé, že podstatou takéhoto libertariánskeho chápania slobody nie je len tzv. sloboda „od“ širokého spektra donútení, ale aj sloboda „k“ či „na“ sledovanie dobra, na rozvíjanie vlastného charakteru atd.⁴⁷ Človek sa môže rozhodnúť túto slobodu využiť a v prípade, že skutočne koná, teda zvolí si jednu z existujúcich alternatívnych možností (vykonať alebo nevykonať istý čin), je sám príčinou svojho konania, ktoré je slobodné a za ktoré zodpovedá. Schopnosť slobodne príčinne pôsobiť je esenciálnou vlastnosťou človeka, a preto sa takéto pôsobenie chápe ako pôsobenie substancie.

Murphyová a Brown naproti tomu navrhujú chápať slobodu ako „schopnosť blokovat' vlastný sklon k [určitému] konaniu“⁴⁸. Miera takejto inklinácie k istému konaniu závisí od počiatkových deterministických vplyvov jednak biologicko-genetických, jednak vychádzajúcich z vonkajšieho prostredia. Táto schopnosť sa v priebehu života organizmu čoraz viac rozvíja, no zároveň je zrejmé, že ani tento proces nevedie a ani nemá viesť k úplnej nezávislosti organizmu od biologických a sociálnych deterministických vplyvov. Konateľ preto nikdy nie je jedinou príčinou vlastných činov, ako to požadujú libertariáni.

Sloboda v takomto zmysle nie je substanciálnou vlastnosťou človeka, lebo aj nižšie živočíchy sú schopné konať vo veľkej miere cieľovo a slobodne, vymaňujúc sa z biologicko-genetickej determinácie a vplyvov prostredia. Táto nezávislosť sa vyvíja postupne, zväčšuje sa jednak s rastúcou komplexnosťou organizmov, jednak u každého jedinca na základe jeho interakcií s prostredím a s ďalšími živočíchmi. Na začiatku je správanie organizmu vo veľkej miere podmienené geneticky a jedinec má len obmedzenú schopnosť odpovedať na spúšťacie udalosti z okolia, predsa však nie je možné opísať jeho správanie len pomocou čisto fyzikálnej kauzality. U jednoduchých systémov negatívne či pozitívne výsledky konania vedú prostredníctvom spätnej väzby k reštrukturalizácii organizmu. Zmena organizmu nastáva v dôsledku jeho konfrontácie s prostredím, teda na najnižšej úrovni *nezávisí* od daného organizmu. Na vyššej úrovni je však už komplexný systém schopný posudzovať a modifikovať vlastné ciele na základe svojho predchádzajúceho konania. To je začiatok sebamodifikácie systému, teda v istom minimálnom zmysle možno tvrdiť, že táto zmena *závisí* od daného organizmu. K tomu pristupuje na ďalšej úrovni komplexnosti schopnosť vyššieho rádu, a to schopnosť prehodnocovať svoje možné budúce konanie na základe scenárov správania, ktoré sa predstavujú *off-line* a na ktoré v spätnej väzbe organizmus reaguje buď pozitívne alebo negatívne; a nakoniec ešte schopnosť vyhodnocovať vlastné správanie a sklony vo svetle abstraktných symbolov – teda na základe porovnania s abstraktnými pojmami v rozume.⁴⁹ Na tejto rovine už nejde len o to, že organizmus *mení sám seba*, ale navyše je za túto zmenu aj morálne zodpovedný, lebo si ju uvedomu-

47 Porov. MacINTYRE, Alasdair: *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984, s. 219.

48 MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 267.

49 Porov. MURPHY, N., BROWN, W. S.: *Did My Neurons Make Me Do It?*, s. 289–290.

je, a tak vedome formuje vlastný charakter. Až na tomto stupni ide o slobodu v morálnom zmysle, ktorú možno porovnávať s libertariánskou koncepciou.

Záverečné vyhodnotenie

Nereduktívne fyzikalistické chápanie človeka a jeho konania sa vyznačuje nasledujúcimi charakteristikami: (1) konateľom je komplexný systém: celkový organizmus konajúci v istom prostredí; (2) konateľ sa vyvíja a jeho aktuálny stav je výsledkom kombinácie predchádzajúcich deterministických i nedeterministických vplyvov – biologických, fyzikálnych a sociálnych – a zároveň reakcie organizmu na úspešnosť či neúspešnosť vlastného konania v istej situácii; (3) komplexný organizmus sa skladá z parciálnych procesov rôznej úrovne, ktoré sú hierarchicky usporiadané a medzi ktorými funguje príčinné pôsobenie zhora – nadol, ktoré pôsobí tiež od celku organizmu k jeho jednotlivým častiam; (4) uvedené príčinné pôsobenie je nezávislé od toho, či na nižších úrovniach platí determinizmus alebo indeterminizmus; (5) každé konanie zahŕňa formálnu a finálnu príčinu, ktoré sú základom jeho racionálneho zdôvodnenia; (6) konateľ je primárnou príčinou svojho konania, keďže je zodpovedný za formovanie vlastného charakteru.

Pokiaľ ide o zlučiteľnosť takejto koncepcie s libertariánskym chápaním, vystupujú do popredia isté dôležité rozdiely. Zatiaľ čo libertariáni požadujú, aby konateľ bol aktívne zapojený do voľby jednej z alternatívnych možností konania, v modeli N. Murphyovej je za voľbu jedného z ponúknutých typov konania, vygenerovaných na základe predchádzajúcich skúseností, zodpovedný dozorný systém. Pritom kritériá používané na posudzovanie vhodnosti či nevhodnosti istého konania sa menia na základe spätnej väzby, reagujúcej na prax. Konkrétne sa uvádza príklad, keď istý mladý muž aplikoval na výber správania vždy iné kritérium podľa toho, ako na neho vplývalo okolie (najskôr reagoval bitkár, potom pacifista, nakoniec uznával v istých situáciách potrebu obrany silou). Nie je zrejmé, či vznik čoraz vyšších okruhov dozerajúcich na výber vhodného správania je len otázkou spätnej väzby na základe konania vo vonkajšom prostredí, a teda či má konateľ nejakú možnosť ovplyvniť ich hierarchiu, alebo sa utvárajú automaticky, bez jeho vedomého zásahu. Takisto výber konania prostredníctvom operačného prvku z pravdepodobnostnej matice obsahujúcej rôzne varianty správania sa javí skôr ako náhodný, než vedomý a slobodný. Pokiaľ ide o racionálne zdôvodnenie konania, v libertariánskom chápaní je konanie spoluzapríčené tým, že si konateľ osvojí istý dôvod. Vo fyzikalistickej koncepcii vychádza vysvetlenie z mentálnej dynamiky, nie len z aktuálneho mentálneho stavu, a súvisí s „intencionálnym atraktorom“, ktorý je výsledkom dejinného vývoja charakteru daného človeka. Napriek tomu však ostáva spôsob kauzálnej súvislosti mentálneho s fyzikálnym naďalej nevyjasnený.

Na druhej strane však model N. Murphyovej oveľa lepšie vystihuje vplyv minulosti konateľa a jeho postupne budovaného charakteru na jeho konanie

a tiež spätroväzbové pôsobenie skúseností a vyhodnocovacích procesov konateľa na jeho ďalšie rozhodovanie.

Porovnávanie fyzikalistického modelu s libertariánskym konceptom sťažuje aj to, že neexistuje jednoznačný spôsob, ako pretlmočiť pojmy používané v jednej koncepcii do slovníka tej druhej. Ak by napríklad bolo možné stotožniť „dozorný systém“ tohto komplexného dynamického celku s vedomím človeka a slobodnú vôľu konateľa s „operačným prvkom“, bolo by možné uznať, že takáto koncepcia zabezpečuje aspoň do istej miery konateľov aktívny vstup do rozhodovania. Samozrejme, v tomto prípade by bolo potrebné zohľadniť, akou mierou aktuálne prispieva konateľ, akou prispel k formovaniu vlastného charakteru a akou mierou sú za výsledné konanie zodpovedné iné vplyvy (napr. biologické, či sociálne). Na to poukazujú aj Murphyová a Brown, keď tvrdia, že striktná dichotómia medzi tým, „čo závisí od nás“ (ako konateľov), a tým, „čo od nás nezávisí“, je úplne nerealistická a treba skôr rozlišovať, kedy je konateľ „viac“ a kedy „menej“ zodpovedný za určité konanie, podobne, ako sa to vyhodnocuje v právnej praxi.

Murphyová sa však bráni používaniu pojmu slobodnej vôle a konateľa chápe ako celý komplexný systém. V ňom je však ťažko nájsť miesto, kde sa uskutočňuje vedomá a slobodná kontrola konateľa nad jeho konaním, lebo fungovanie tohto celku sa javí skôr ako kombinácia náhodných (hoci čiastočne obmedzených) a deterministických procesov.

V každom prípade, zatiaľ čo libertariánska koncepcia vyžaduje aspoň pri niektorých rozhodnutiach možnosť vedomého rozhodnutia konať v protiklade ku všetkým vonkajším i vnútorným determinantom, zdá sa, že vo fyzikalistickej koncepcii takáto možnosť neexistuje, a teda nie je možné pokladať takto chápaného konateľa za slobodného v libertariánskom zmysle.

Literatúra

- ARTIGIANI, Robert: Self System and Emergent Complexity. In: *Evolution and Cognition*, roč. 1, 1995, č. 2.
- ARTIGIANI, Robert: Societal Computation and the Emergence of Mind. In: *Evolution and Cognition*, roč. 2, 1996, č. 1, s. 2–15.
- CLARKE, Randolph: *Libertarian Accounts on Free Will*. New York : Oxford University Press, 2003. 244 s.
- CLARKE, Randolph: Agent Causation. In: O'CONNOR, Timothy, SANDIS, Constantine: *A Companion to Philosophy of Action*. 2010, s. 218–226.
- GADAMER, Hans-Georg: *Truth and Method*. New York : Crossroad, 1985.
- GÁLIKOVÁ, Silvia: Sloboda vôle a experimentálny výskum. In: SUCHÁREK, Pavol (ed.): *Sloboda a jej projekcie*. Zborník vedeckých príspevkov z jubilejného 10. výročného stretnutia Slovenského filozofického združenia, spojeného s medzinárodnou konferenciou. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 143–148.
- JUARRERO, Alicia: Dynamics in Action : Intentional Behavior as a Complex System. In: *Emergence*, roč. 2, 2000, č. 2, s. 24–57.

- KANE, Robert: *The Significance of Free Will*. New York : Oxford University Press, 1998.
- KARABA, Miroslav: *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*. Trnava : Dobrá kniha, 2009. 252 s.
- MacINTYRE, Alasdair: *Dependent Rational Animals : Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago : Open Court, 1999. 172 s.
- MURPHY, Nancey, BROWN, Warren S.: *Did My Neurons Make Me Do It?* New York : Oxford University Press, 2007. 333 s.
- MURPHY, Nancey: Nonreductive physicalism. In: GREEN, Joel B., PALMER, Stuart L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : Inter Varsity Press, 2005, s. 115–138.
- NEMEC, Rastislav: Gadamerova *subtilitas applicandi* versus Whiteheadova symbolická referencia. In: *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 1, s. 18–27.
- NEMEC, Rastislav: Reč a rečovosť ako základný hermeneutický problém u H.-G. Gadamera. In: *Theologos*, roč. 13, 2011, č. 1, s. 100–112.
- ROJKA, Ľuboš: Bernard Lonergan a reálnosť ľudskej slobody. In: *Ostium*, 2014, č. 2.
- ROJKA, Ľuboš: Bernard Lonergan a súčasné neurovedy. In: *Viera a život*, roč. 24, 2014, č. 3, s. 57–64.
- SAPIRE, David: Propensity. In: AUDI, Robert (ed.): *Cambridge Dictionary of Philosophy*. New York : Cambridge University Press, 1999. 1039 s.
- SPERRY, Roger: In Defense of Mentalism and Emergent Interaction. In: *Journal of Mind and Behavior*, roč. 12, 1991, č. 2, s. 221–246.

Ing. Mária Spišiaková, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Katedra filozofie
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
e-mail: maria.spisiakova@truni.sk